

**Луценко Ігор Миколайович** –  
асистент кафедри Миколаївського державного  
університету імені Петра Могили

## ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ

*Розглянуто зміст поняття "механізм правового стимулювання", основні складові цього механізму як систему правових засобів, їх значення для впливу на правомірну поведінку і діяльність особи.*

*Рассмотрено содержание понятия "механизм правового стимулирования", основные составляющие этого механизма как системы правовых средств, их значение для влияния на правомерное поведение и деятельность личности.*

*The contents of "legal mechanism of benefits", the main constituents of this mechanism, their meaning for the influence on legal behavior and person's activity are described in the article.*

**Ключові слова:** механізм правового стимулювання; правові засоби; правовий вплив.

Правове стимулювання являє собою складний процес, який здійснюється з допомогою засобів правового впливу. У своїй сукупності вони утворюють певну систему. Сама собою система правових засобів не забезпечує дієвості правового стимулювання. З огляду на це, виникає необхідність вироблення дієвого механізму правового стимулювання. Розгляд проблеми механізму правового стимулювання має певне теоретичне та практичне значення, оскільки вона недостатньо розроблена у правовій літературі, тимчасом як упровадження такого механізму в юридичну практику має високий ступінь актуальності.

Термін "механізм" є загальноновживаним та загальнонауковим. Тлумачні словники трактують це поняття, як: пристій, що передає та перетворює рух; внутрішню будову, систему; сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище [1, с. 523]. Це поняття досить широко вживане і в юридичній науці для позначення взаємодіючих частин цілого [2, с. 13]. Зокрема, вчені-правники виділяють "механізм державного управління" [3, с. 57–61], "механізм правового впливу" [4, с. 436], "механізм правового регулювання" [5] та ін. Спільним для цих категорій є те, що термін "механізм" розуміється усіма як спосіб

функціонування, система засобів впливу. Але, незважаючи на лексичну близькість згоданих понять, вони є різними за своїм змістом.

Певну увагу в науковій літературі приділено і механізму правового стимулювання. Так, С.В. Мірошник, підкреслюючи, що правове стимулювання здійснюється через особливий механізм, пропонує останнє розуміти як сукупність внутрішньоорганізованих правових засобів, з допомогою яких забезпечується виникнення та розвиток стимулюючих правовідносин [6, с. 304–308].

Слід погодитись з автором у тому, що механізм правового стимулювання – це система правових засобів, які вона пропонує поділити на дві групи:

*правові засоби – інструменти* – юридичні норми, які закріплюють правові стимули. Вони мають статистичний характер, оскільки здебільшого тільки від самого суб'єкта залежить їх реальне використання;

*правові засоби – діяння* – дії, пов'язані з правовим стимулюванням як різновидом юридичної діяльності. Правове стимулювання тут виступає у вигляді здійснення особою дій, рекомендованих відповідними юридичними нормами. Ці правові засоби характеризуються тим, що вони пов'язані з активним використанням правових стимулів; перебувають у динаміці; виражаються у вигляді актів реалізації правових стимулів [6, с. 307–308].

Проте ми не можемо погодитись з твердженням С.В. Мірошника, що у процесі правового стимулювання завжди виникають правові відносини. Крім того, аналіз пропонованих правових засобів, які мають місце у механізмі правового стимулювання, дає підстави для висновку, що автор фактично зводить їх до механізму правового регулювання. Це, на наш погляд, є не зовсім слушно.

Безперечно, правове регулювання та відповідний механізм є найбільш дієвими з точки зору практики застосування. Ці поняття широко обговорюються в юридичній науці. Механізму правового регулювання присвятили свої наукові праці С.С. Алексєєв [5], М.Г. Александров [7, с. 183–213], Л.С. Явич [8, с. 140] та інші вчені, які виділяють його як самостійний предмет дослідження.

Уперше в юридичну науку поняття механізму правового регулювання ввів С.С. Алексєєв, який розглядає його як узяту в єдності всю сукупність юридичних засобів, з допомогою яких справляється правовий вплив на суспільні відносини [5, с. 30]. Цей механізм складається із засобів юридичного впливу, тобто таких правових явищ, які “просякують” у правовому опосередкованні суспільних відносин [5, с. 24]. Тобто це основні юридичні засоби, з допомогою яких право регулює суспільні відносини: норми права, юридичні факти, акти застосування права, правовідносини, акти реалізації прав та обов'язків [9, с. 117]. Слід погодитись з С.С. Алексєєвим, що, як і правове регулювання, поняття його механізму в рамках правознавства є важливою загальнотеоретичною категорією. Саме вона дозволяє не тільки зі-

брати разом явища правової дійсності, пов'язані з нормативно-правовою регуляцією, розв'язанням життєвих ситуацій (норми, правовідносини, юридичні акти та ін.), й окреслити їх як цілісність, але й подати їх у працюючому й, до того ж, системному вигляді, тобто у вигляді динамічної структури. Як зазначає вчений, механізм правового регулювання охоплює комплекс фрагментів правової дійсності – правових засобів, що перебувають у послідовному зв'язку, який забезпечує врешті-решт розв'язання життєвих ситуацій згідно з правом [10, с. 318]. Таке розуміння механізму правового регулювання вказує на те, що це, насамперед, системне явище, і, як будь-яка система, складається із взаємопов'язаних елементів (правових засобів), які приводять цю систему в дію. На думку правознавця, основне призначення механізму правового регулювання полягає у забезпеченні ефективності впливу права на суспільні відносини. Ефективність правового регулювання – це доцільність та результативність правових заходів, юридичних норм.

Слід погодитись і з О.В. Малько, який вважає, що основною метою механізму правового регулювання є забезпечення безперешкодного руху інтересів суб'єктів до цінностей, тобто гарантування їх справедливого задоволення. Цей механізм розглядається як юридичний "канал", що об'єднує інтереси суб'єктів з цінностями і доводить процес управління до логічного результату [11, с. 625–626]. Отже, розуміючи мету таким чином, слід зазначити, що нині в механізмі правового регулювання має більше уваги приділятися регулюванню правовідносин з допомогою різних правостимулюючих засобів.

Повертаючись до механізму правового стимулювання, передовсім варто звернути увагу на суттєву різницю між такими категоріями, як правове регулювання та правове стимулювання. Досліджуючи поняття правового стимулювання, ми дійшли висновку, що воно є значно ширшим від категорії "правове регулювання", охоплює й інші форми правового впливу – інформаційно-психологічну, виховну, соціальну.

Механізм правового стимулювання не є тотожним механізму правового регулювання. Водночас правове регулювання є суттєвим засобом правового стимулювання. Правове регулювання вирізняється серед інших форм соціальної регуляції своєю цілеспрямованістю і результативністю, які виявляються в орієнтації правового регулювання на досягнення чітко визначеного в нормах права соціального результату, а також у широкому діапазоні існуючих для цього способів дії – починаючи зі стимулювання бажаної поведінки правових суб'єктів через надання певних рекомендацій, встановлення пільг, заохочень і закінчуючи можливістю застосування до них засобів державного примусу.

Підтвердженням цього є і позиція Л.А. Луць, яка вважає, що механізм правового впливу включає в себе поряд із загальними і спеціальними правовими засобами: норму права; нормативно-правовий припис; джерела права; правовідносини; юридичні факти; правореалізаційні

акти; правозастосовні акти; правотлумачні акти [12, с. 376–377]. Усі вони є елементами механізму правового регулювання. У зв'язку з цим треба додати, що саме механізм правового регулювання є однією із складових ширшого за змістом поняття "механізм правового впливу".

Механізм правового регулювання є невід'ємним елементом правового впливу. Отже, механізм правового регулювання є однією із складових механізму правового стимулювання і відображає найбільш дієву сторону останнього.

Стимулювання охоплює різні форми впливу, у тому числі як позитивні, так і негативні стимули. Стимули є тією рушійною силою, які зацікавлюють особу, спонукають її до здійснення бажаних правомірних дій.

Слід погодитись з С.В. Венедиктовим, який виходить з того, що стимулювання має відповідати потребам, інтересам та здібностям працівника, наголошує на тому, що механізм стимулювання має бути адекватним механізму мотивації працівника [13, с. 35]. Автор, спираючись на це, поєднує механізм стимулювання з механізмом мотивації. При цьому під мотивацією він пропонує розуміти процес свідомого вибору людиною того або іншого типу поведінки, що визначається комплексним впливом зовнішніх (стимули) та внутрішніх (мотиви) факторів.

Тлумачення мотивації дано в низці наукових праць [14–16]. Узагальнюючи викладені в них погляди щодо сутності категорії "мотивація", можна зазначити, що всі вони трактують мотивацію через призму взаємозв'язку таких категорій, як потреби, інтереси, мотиви, стимули, цілі, дії. Це дає підстави стверджувати, що мотивація відображає внутрішні характеристики поведінки особи.

Досліджуючи сутність правового стимулювання, можна дійти висновку щодо нерозривної єдності мотивації із правовими стимулами. Інакше кажучи, проглядається певний взаємозв'язок між категоріями "мотивація" та "правове стимулювання". Безперечно, між ними є багато спільного. Однак, на наш погляд, ці категорії не можна цілком отожденовувати.

Не зупиняючись на детальному аналізі згаданих категорій, ми поділяємо думку тих науковців, які вважають, що при формуванні механізму правового стимулювання слід враховувати такі внутрішні фактори впливу на поведінку особи, як потреби, інтереси та мотиви. Останні, у свою чергу, формуються не тільки під впливом норм-стимулів. На їх формування справляють вплив також інші фактори, зокрема психологія особи, її світосприйняття, виховання і, зокрема, соціальний вплив. Отож, усе це свідчить про необхідність враховувати в механізмі правового стимулювання такі специфічні форми правового впливу, які насамперед спрямовані на внутрішній світ особи.

Стимулююче значення мають такі форми впливу, як інформаційно-психологічна, виховна та соціальна. Усі вони впливають на свідомість особи, її особистість, почуття тощо.

*Інформаційно-психологічний вплив* характеризується тим, що на свідомість людини впливає не сама норма, а та перспективна інформація, яка в ній міститься. Норма та інші правові засоби є лише способами передачі інформації. Засоби інформаційно-психологічного характеру досить різноманітні. Серед них слід виділити правовий стимул, який, впливаючи на волю і свідомість людини, спонукає її до певних дій, передусім з допомогою правової інформації. Остання відіграє досить важливу роль, зокрема у процесі правового стимулювання, адже містить відомості про необхідну, дозволену та заборонену поведінку, про засоби досягнення поставлених цілей тощо.

Поряд з інформаційно-психологічним впливом, не менш важливе значення має і виховний вплив, уродовж якого в особи формуються ціннісні уявлення, здійснюється її правове виховання. Відповідно до сутності правового виховання можна зауважити, що у процесі правового стимулювання воно відіграє досить важливу роль. Наведене дає всі підстави припускати, що *правовиховний вплив*, діючи на емоційно-вольову, ціннісну сторону свідомості особи і будучи спрямованим на формування відповідного рівня її правової культури, посідає досить важливе місце у механізмі правового стимулювання.

Не менш важливу роль в механізмі правового стимулювання відіграє і *соціальний вплив*. Саме соціум потужно впливає як на світогляд особи, так і на її діяння, формує уявлення про "позитивне" і "негативне". Впливаючи на свідомість та психіку особи, суспільство фактично формує в неї уявлення про можливі варіанти поведінки. Людина ж у процесі своєї життєдіяльності не тільки прислуховується до думки суспільства, але й намагається діяти не всупереч встановленим ним правилам поведінки. Тому в процесі правового стимулювання соціальний вплив, який виявляється з боку як суспільства, так і держави, спрямований на формування відповідної поведінки особи, на розуміння нею соціально корисного та соціально негативного.

Дійшовши висновків щодо змісту механізму правового стимулювання, слушно зауважити, що останній включає в себе як загальні правові засоби – різні форми впливу, які не мають владно-юридичного характеру і спрямовані на внутрішній світ особи, так і спеціальні правові засоби – механізм правового регулювання, який являє собою зовнішній, владно-юридичний вплив. Саме їх єдність і дозволяє розглядати механізм правового стимулювання як цілісну систему, що має дійсно дієвий характер.

У науковій літературі також висловлюються думки щодо потреби поєднання в механізмі правового стимулювання зовнішніх та внутрішніх факторів. Механізм правового стимулювання як різновид правового механізму має досить складну конструкцію. У свою чергу, правовий механізм вирізняється складною об'єктивно-суб'єктивною природою. Об'єктивність пов'язана з тим, що являє собою структурну частину позитивного права. Водночас сутність цього явища не можна до

кінця зрозуміти, не враховуючи його суб'єктивні аспекти. Адже право – одна із форм соціальної культури. У цьому контексті правові механізми переважно є нормативним відображенням існуючої правосвідомості суб'єктів [2, с. 16].

Доцільно виокремити в механізмі правового стимулювання об'єктивну та суб'єктивну сторони. З об'єктивної сторони складовими цього механізму є: правові норми-стимули, юридичні факти-стимули, правостимулюючі відносини, акти реалізації прав і обов'язків, стимулюючі правозастосовні акти, пільги, заохочення, рекомендації, суб'єктивні права. З суб'єктивної сторони – потреби, інтереси, мотиви, цілі, воля, установки, обіцянки, переконання, правосвідомість.

Кожна форма правового впливу виконує свою, притаманну саме їй, роль у механізмі правового стимулювання. Так, інформаційно-психологічний, виховний, соціальний впливи здебільшого спрямовані на внутрішній світ людини. Саме під їх впливом у особи формуються інтереси, потреби, мотиви, цілі. Інакше можна сказати, що вони відображають суб'єктивну (внутрішню) сторону механізму правового стимулювання. Водночас механізм правового регулювання, будучи безпосередньо-правовим юридичним впливом, у цілому діє ззовні, а отже, дозволяє віднести його до об'єктивної (зовнішньої) сторони досліджуваного нами механізму. Взяті окремо форми правового впливу не приводять до дієвості механізму правового стимулювання. Тільки у своїй сукупності та взаємодії вони забезпечують ефективну дію цього механізму.

Відповідно до розуміння об'єктивного та суб'єктивного, інформаційно-психологічний, виховний та соціальний впливи доцільно віднести до суб'єктивної сторони механізму правового стимулювання, зважаючи на те, що такі впливи спрямовано здебільшого на духовну, внутрішню природу особи. Відповідно, безпосередньо-правовий юридичний вплив – механізм правового регулювання, враховуючи, що він діє ззовні, слід віднести до об'єктивної сторони механізму правового стимулювання.

Аналіз сутності та змісту механізму правового стимулювання показав, що він має такі ознаки: 1) є різновидом правового механізму; 2) є складним системним явищем; 3) охоплює різні форми правового впливу; 4) являє собою сукупність загальних та спеціальних правових засобів; 5) має складну структуру, яка включає в себе як суб'єктивну, так і об'єктивну сторони, які нерозривно між собою взаємопов'язані; 6) передбачає наявність норми-стимулу (позитивного чи негативного) як обов'язкового спеціального правового засобу; 7) має динамічний характер; 8) забезпечує задоволення потреб та інтересів особи.

Систематизувавши зазначені ознаки, що відображають сутність та складові елементи механізму правового стимулювання, пропонуємо таку його дефініцію: *механізм правового стимулювання* – це динаміч-

на підсистема правового механізму, представлена сукупністю як владно-юридичних (об'єктивна сторона), так й інших невладних форм правового впливу (суб'єктивна сторона), які в процесі взаємодії, з допомогою властивих їм загальних та спеціальних правових засобів приводять цей механізм у дію, чим забезпечується задоволення потреб та інтересів особи в межах стимулюючої норми.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпін'я : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
2. Шундиков К. В. Правовые механизмы: основы теории / К. В. Шундиков // Государство и право. – 2006. – № 12. – С. 12–21.
3. Юзиков Л. Государственное управление в политической системе развитого социализма / Юзиков Л. – К.: Вища шк., 1983. – 156 с.
4. Общая теория государства и права: академический курс: в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. – Т. 2. Теория права. – М.: Зерцало, 1998. – 640 с.
5. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / Алексеев С. С. – М.: Юрид. лит., 1966. – 183 с.
6. Мирошник С. В. Теория правового стимулирования: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 / С. В. Мирошник; Северо-Кавказская акад. гос. службы. – Ростов н/Д., 2003. – 380 с.
7. Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Александров Н. Г. – М.: Госкримздат, 1961. – 271 с.
8. Явич Л. С. Новая книга по общей теории советского права / Л. С. Явич // Советское государство и право. – 1962. – № 4.
9. Теорія держави та права для підготовки до іспиту: навч. посіб. / [Л. П. Самофалов, А. В. Старостюк, Т. Л. Конанець та ін.]; за заг. ред. В. С. Шилінгова. – К.: КНТ, 2008. – 228 с.
10. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / Алексеев С. С. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 752 с.
11. Малько А. В. Механизм правового регулирования / А. В. Малько; под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько // Теория государства и права: курс лекций. Лекция 28. – М.: Юрист, 1997. – 672 с.
12. Луць Л. А. Загальна теорія держави і права: навч.-метод. посіб. [за кредитно-модульною системою] / Луць Л. А. – К.: Атіка, 2007. – 412 с.
13. Венедіктов С. В. Матеріальне та моральне стимулювання ефективної професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України: теоретичний аспект: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / С. В. Венедіктов. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. – 186 с.
14. Основы управления персоналом / под ред. Б. М. Генкина. – М.: Высшая шк., 1996. – 383 с.
15. Єсков О. Л. Розвиток механізму мотивації праці в системі виробничого менеджменту великого підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра економ. наук: спец. 08.09.01 / О. Л. Єсков. – Донецьк, 2006. – 38 с.
16. Брехарь С. Г. Особистість як суб'єкт політики: мотиваційний аспект реалізації політичної влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / С. Г. Брехарь. – К., 2004. – 21 с.